

DOI 10.4467/25439561KSR.18.006.9364

URSZULA CIERNIAK <https://orcid.org/0000-0003-2958-9982>
Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza
Częstochowa

MISJA I MĘCZEŃSTWO ROSJI – „ŚWIĘTEJ RUSI” WEDŁUG PROTOJEREJA JOANNA WOSTORGOWA

THE MISSION AND MARTYRDOM OF “HOLY RUSSIA”
BY THE ARCHPRIEST IOANN VOSTORGOV

Streszczenie

Protojerej Joann Wostorgow był świetnym kaznodzieją i duchownym o wielkiej patriotycznej wrażliwości. Jako człowiek szczególnie oddany sprawie pomyślności Rosji, wierności carowi i walce z ateizmem całe życie poświęcił głoszeniu nauk religijnych, które miały przekonać Rosjan o konieczności budowania silnego imperium i ocaleniu idei Świętej Rusi wybranej przez Opatrzność dla utrzymania prawdziwej wiary aż do końca istnienia świata.

Związany z organizacjami patriotyczno-konserwatywnymi Wostorgow sięgał w swoich naukach do najlepszych tradycji i historii Rusi oraz Rosji, widząc w nich najpewniejszą ostoję istniejącego porządku społecznego i politycznego. Za swoje poglądy zapłacił najwyższą cenę – został zamordowany przez bolszewików w roku 1918. Cerkiew prawosławna zaliczyła go w poczet Nowych Świętych i Męczenników Rosyjskich w roku 2000.

W niniejszym artykule analizowana jest ta część działalności kaznodziejskiej Joanna Wostorgowa, w której ze szczególną siłą odbija się troska protojereja Joanna o ratowanie Rosji i jego wołanie o odrzucenie tych haseł demokracji, które godzą w porządek chrześcijańskiego państwa.

Abstract

Archpriest Ioann Vostogorov was an outstanding preacher and a clergyman of unique patriotic sensitivity. As a man particularly devoted to the issues of Russia's prosperity, faithfulness to the Tsar, and fighting atheism, he spent his entire life preaching in an attempt to

convince the Russians of the necessity of building a powerful empire that would correspond to the concept of Holy Russia, a country chosen by Divine Providence to retain the true faith till the end of the world.

Connected to patriotic and conservative organisations, Vostogorov followed the best traditions and the history of Russia in his teaching, considering them as the most certain support for the existing political and social order. He paid the highest price for his ideas and activity – was murdered by the Bolsheviks in 1918. In 2000 Archpriest Vostogorov was recognised as one of the New Martyrs and Confessors of the Russian Church.

This article analyses the part of Ioann Vostogorov's preaching legacy which most significantly reflects his concern with the salvation of Russia, as well as his urging to reject those ideas of democracy that threaten the order of a Christian state.

Słowa kluczowe: Joann Wostorgow, Święta Ruś, rosyjski konserwatyzm, Trzeci Rzym, misja Rosji

Keywords: Ioann Vostorgov, Holy Russia, Russian conservatism, Third Rome, the mission of Russia

W roku 1904 czterdziestoletni wówczas protojerej Joann Wostorgow¹ – synodalny misjonarz i kaznodzieja oraz utalentowany prawosławny publicysta wygłaszał w gruzińskim Tbilisi (wówczas Tyflisie) kazanie o znamienym tytule *Ciężkie przeczcucia* (*Тяжкие предчувствия*)². Przypomniał on w nim swoim słuchaczom, że Rosja została wezwana do odegrania wielkiej roli w historii świata: „Jeszcze raz wielka światowa misja historyczna Rosji i jej geograficzne położenie na granicy Wschodu i Zachodu wymagają od niej straszliwego napięcia, a być może także wielkich ofiar”³. Koncepcja ofiary, którą prawdopodobnie przyjdzie złożyć z siebie Rosji na ołtarzu historii, poprowadziła go ku znanej z czasów dawnej Rusi teorii Moskwy Trzeciego Rzymu. Wostorgow ukazywał, że pierwszy Rzym utracił swoje siły i „zgnił moralnie”, a kiedy już upadł, jego miejsce zajął cesarski gród Konstantyna, walczący z Persją, Arabami, Mongołami i Turkami, na który także, ze względu na popełnione grzechy, przyszedł koniec. Wtedy jednak Bóg powołał inny kraj – stojący na granicy dwóch poprzednich chrześcijańskich cywilizacji – między Wschodem a Zachodem, między Rzymem a Bizancjum, kraj potężny władający równinami całej wschodniej

---

¹ Źródła nie są zgodne co do daty jego narodzin. Np. *Pateryk nowo kanonizowanych świętych Cerkwi prawosławnej* moment jego urodzenia wiąże z rokiem 1867. Zob. А. Гумеров, М. Жури́нская, *Патерик новоканонизированных святых: священномученик Петр (Зверев); священномученик Иоанн Восторгов*, „Альфа и Омега” 2003, nr 1 (35), s. 182.

² И. Восторгов, *Тяжкие предчувствия*, [w:] idem, *Полное собрание сочинений в 5-ти томах*, Санкт-Петербург, Издательство „Царское Дело”, 1995, t. 2, s. 303 [tutaj i w dalszej części artykułu tłumaczenia własne – U.C.].

³ Ibidem.

Europy, a także Azji – Ruś. To na niej spoczęły zadania odparcia pogan i muzułmanów oraz ochrona chrześcijańskich wartości. Wostorgow nie tylko odtworzył znaną starą koncepcję, ale ożywił ją i zaktualizował, podkreślając, że nadal jest ona żywa, gdyż współczesna mu Rosja jest kontynuatorką dziedzictwa swojej poprzedniczki Rusi, która została wybrana po to, by poprzez swoją pracę duchowo-twórczą doprowadzić do syntezy Wschodu i Zachodu, godząc te dwa nurty chrześcijańskie i nasycając je tym, co sama posiadała najcenniejszego – czyste, niezaplamione prawosławie szerzące pokój, miłość i pokorę⁴. Ten rosyjski duchowny głosił to kazanie ze świadomością nadchodzących w Rosji wielkich zmian, które mogły całkowicie zmienić losy kraju. Szczególnie niepokoiły go głosy polityków i grup społecznych, podnoszące kwestie ograniczenia władzy rosyjskiego monarchy, a nawet możliwym jej oddaniu w ręce ludu.

Zdaniem Wostorgowa, ocalenie Rusi-Rosji nie miało przyjść jedynie poprzez działanie rządu, nie można było też oczekiwać na ideowe wsparcie propagandowe ze strony oficjalnych gazet i czasopism. Należało organizować się oddolnie, wraz z duszpasterzami w parafiach, dążąc do zwołania Ziemskich Soborów na wzór tych, które Rosja знаła w wieku XVII i XVIII⁵. Wostorgow widział również głęboki sens w tworzeniu związków i organizacji konserwatywnych, składających się z obywateli zdolnych sercem i umysłem rozumieć sprawy powinności państwowych, którzy będą bronić „żywotnych interesów narodu rosyjskiego, Państwa Rosyjskiego oraz kultury rosyjskiej”, troszcząc się o głęboką religijność rosyjskiego narodu, która „zapewni mu pomyślny i oparty na wysokich wartościach duchowych rozwój”⁶.

Te poglądy Wostorgowa przybliżyły go do prawosławnych fundamentalistów, zwanych na początku wieku dwudziestego w Rosji „czarnosecińcami”. Po rewolucji 1905, a szczególnie po wydaniu przez Mikołaja II Manifestu *O udoskonaleniu porządku państwowego* (*Об усовершенствовании государственного порядка*), kiedy wprowadzona zostaje wolność druku, zrzeszania się, wolność słowa oraz wolne wybory do nowo powstałej Dumy Państwowej, Wostorgow włączył się w działania kręgów, które nie akceptowały nowego porządku i żywiły obawy o to, że może on doprowadzić Rosję i jej system władzy do ostatecznego upadku⁷. Pracował zatem

⁴ Ibidem, s. 304.

⁵ И.И. Восторгов, А.Г. Щербатов, *Речи о. И. Восторгова и кн. А.Г. Щербатова на Всероссийском съезде русских людей 6-го апреля 1906 г. в Москве*, Москва, Университетская типография, 1906, s. 1.

⁶ Pisał o tym w niewielkiej książeczce zatytułowanej *Związki patriotyczne i ich stosunek do religii*. Zob. И. Восторгов, *Патриотические союзы и их отношение к религии. Речь, произнесенная на Патриотическом вечере 8 января 1907 года*, Москва, Верность, 1907.

⁷ O patriotycznych i politycznych działaniach prawosławnych duchownych w początkach XX wieku pisze obszernie John Strickland w książce *The Making of Holy Russia. The Orthodox Church and Russian Nationalism before Revolution*, Jordanville, New York, Holy Trinity Publications, 2013.

aktywnie między innymi w Rosyjskiej Partii Monarchicznej (Русская монархическая партия), Rosyjskim Związku Narodowym im. Michała Archanioła (Русский народный союз имени Архангела Михаила), Związku Narodu Rosyjskiego (Союз русского народа) czy też Związku Ludzi Rosyjskich (Союз русских людей). Podobnie jak członkowie tych organizacji Wostorgow głosił poglądy mówiące o wzmocnieniu pozycji cara, Cerkwi prawosławnej, redukowaniu wpływu w Rosji obcych narodowości, wzmocnienia patriotyzmu wśród Rosjan, piętnowania ideologii demokratów, socjalistów oraz rewolucjonistów, a także wszelkich sił, które poprzez konstytucję chcą osłabić rosyjskie samowładztwo⁸.

Apelując do Rosjan o podejmowanie inicjatyw, które miały wzmocnić kraj, Wostorgow wielokrotnie wyrażał przekonanie o tym, że naród rosyjski jest narodem wybranym i jako taki nie może nigdy zapomnieć o swojej szczególnej misji w chrześcijańskim świecie, że musi być przy tym silny duchem i ciałem. Wierzył, że trzeba Rosjan natchnąć ideami, które pozwolą im przejąć odpowiedzialność za stan moralny i polityczny Rosji. W jednym z kazań sformułował nawet myśl, którą można byłoby nazwać jego uniwersalnym programem: „Powinniśmy ziemię nasączyć duchem nieba, powinniśmy ludzkie królestwo zamienić w miejsce obecności Boga”⁹.

Jako utalentowany kaznodzieja, Wostorgow dla szerzenia swoich nauk potrafił wykorzystać rozmaite święta i rocznice prawosławne, by przypominać o świętości kraju, jego martyrologii, o tym, co w przeszłości decydowało o jego wyjątkowości. I tak przy okazji otwarcia IV Wszechrosyjskiego Zjazdu Ludzi Rosyjskich – 26 kwietnia 1907 roku – Wostorgow przypominał patriarchę Hermogenesa, który zasłynął w czasach Smuty. Pochwycony przez Polaków w czasie, gdy opanowali Moskwę, Hermogenes zakończył życie uwięziony w Czudowskim Klasztorze¹⁰. Szczątki świętego miały pozostać niezapomniane w rosyjskiej pamięci – „dopóki, zgodnie z Wolą Bożą, będzie trwać Święta Ruś [...]”¹¹. Hermogenes był jedną z najbardziej cenionych przez Wostorgowa postaci w rosyjskiej historii. Dlatego poświęcił mu wiele kazań¹².

⁸ Zob. U. Cierniak, *Joann Wostorgow (1863-1918) i rosyjscy czarnosecińcy wobec socjalizmu i rewolucji*, [w:] *O wolność i sprawiedliwość. Chrześcijańska Europa – między wiarą i rewolucją*, red. U. Cierniak, N. Morawiec i A. Bańczyk, Częstochowa, Instytut Filologii Obcych, 2018, ss. 205-220.

⁹ И. Восторгов, *Перед причащением*, [w:] *Пастырский голос во дни смуты: Проповеди и статьи помещенные в „Московских ведомостях” и журнале „Церковность” в 1917 году*, wyd. 1, Moskwa 1917, s. 30.

¹⁰ И. Восторгов, А. Гумеров, *Правда веры и жизни: Житие и труды священномученика протоиерея Иоанна Восторгова*, Moskwa, Изд-во Сретенского монастыря, 2004, s. 319.

¹¹ И. Восторгов, *Речь в Успенском соборе при открытии IV Всероссийского съезда русских людей в Москве 26 апреля 1907 года*, [w:] И. Восторгов, А. Гумеров, *Правда веры...*, op.cit., s. 138.

¹² Wśród nich były: *Слово похвальное Ермогену, Святейшему патриарху всероссийскому 17 февраля 1911 г.*, *Слово в день 300-летия мученической кончины Святейшего Патриарха, 19 февраля 1912 года*, *В ожидании прославления святейшего Патриарха Ермогена 16 февраля 1913*

Mówił o nim jako o męczenniku-patriocie, który oddał życie w czasie Smuty, a którego ciało nie ulegało rozkładowi ani w roku 1652, kiedy odkryto ten fakt w 40 lat po śmierci Hermogenesa, ani w czasach napoleońskich, kiedy Francuzi w 1812 roku wyrzucili je z grobu. Dla Wostorgowa przetrwanie ciała Hermogenesa symbolizowało niezniszczalność Świętej Rusi – męczzonej, doświadczanej, ale wciąż istniejącej, by dawać świadectwo prawdy innym narodom:

„Jeśli bowiem śmierć i rozkład nie dotknęły ciała naszego rosyjskiego męczennika-patrioty, to jego duch, nauki, czyny jego życia i służby, jego zasługi, jego lekcje, jakie dał ludowi rosyjskiemu po wsze czasy, to, dzięki woli Bożej jak długo będzie trwać Święta Ruś – pozostaną one nieśmiertelne i niezapomniane w ludzkiej pamięci”¹³.

W wielu wystąpieniach protojereja Joanna widać było wysokie mniemanie o dobrej kondycji chrześcijańskiej narodu rosyjskiego, która wynikała z jego odwiecznego przeznaczenia:

„Naród rosyjski jest narodem prawosławno-chrześcijańskim, pisał – tworzącym chrześcijańskie królestwo, które ma światową misję, którą wyznaczyła mu Opatrzność – misję zachowania i rozprzestrzenienia świętej prawdy Prawosławia: nasz naród jest częścią Kościoła, jego koniec oznaczałby wstrząs dla Kościoła, a co za tym idzie dla świata i ludzkości oraz zdegradowanie prawdy [...]”¹⁴.

Wostorgow chętnie budował ubrane w symboliczny język mowy o Rosji, która w swojej historii poddawana była różnym doświadczeniom, by nauczyła się wyciągać z nich wnioski i powstawała z upadku jeszcze bardziej pewna swojej wartości i świadoma tego, za co ukarana została przez Opatrzność. Mówił więc:

„I u nas na Rusi bywały takie czasy, kiedy podupadała bogobojność i wysychała miłość, występował brat przeciwko bratu, miasto przeciwko miastu, okrąg przeciwko okręgowi. Wówczas Bóg karał naszych przodków gniewem swoim”¹⁵.

Takim okresem był, zdaniem tego duchownego, czas niewoli tatarsko-mongolskiej, którą zesłał Bóg na Rusinów, za to, że zapamiętali się w bratobójczych walkach i potrzebowali wspólnego wroga, by znów powrócić do jedności i poddać się

года, Слово на освящении подземного храма во имя святителя Ермогена в Чудовом монастыре 13 мая 1913 года.

¹³ И. Восторгов, *Заветы патриарха Гермогена*, [w:] idem, *Полное собрание сочинений в 5-ти томах...*, op.cit., t. 3, s. 188.

¹⁴ И. Восторгов, *Патриотическое начинание (по поводу издания газеты „Патриот”)*, [w:] idem, *Полное собрание сочинений в 5-ти томах...*, op.cit., t. 4, s. 506.

¹⁵ И. Восторгов, *Пастырский голос во дни смуты...*, op.cit., ss. 1-2.

woli bogobojnych książąt, którzy byli w stanie poprowadzić naród do zwycięstwa¹⁶.

Ojciec Joann podkreślał także, że poświęcenie przodków zobowiązuje ich potomków do zachowania przekazanego im dziedzictwa i walki o nie wszelkimi siłami. Każdy ma dbać o to na swoim polu, każdy zgodnie ze zdolnościami, jakie otrzymał od Boga, bowiem:

„[...] spokojną rozumną pracą, w spokojnym samozaparciu i pełnym poświęcenia trudzie, budowali Świętą Ruś przodkowie nasi i nam ją dali, przekazali nie na rozszarpanie, nie na osądzenie jej złym słowem, ale na rozwijanie i doskonalenie naszą pracą, pracą potomków uświęconą przez wiarę, miłość i pokorę”¹⁷.

Duma z ojczyzny przeplatała się jednak u protojereja Joanna z niepokojem o dalsze losy kraju, który doświadczył rewolucyjnego wrzenia i musi umieć skorzystać z reform, które wprowadziła władza. W Wielki Piątek 31 marca 1906 roku w cerkwi Chrystusa Zbawiciela w Moskwie wierni uczestniczący w liturgii mogli usłyszeć *Słowo w Wielki Piątek przed Całunem* (*Слово в Великий Пяток перед плащаницей*), znane też pod tytułem *Ukrzyżowanie Ojczyzny* (*Распятие Родины*). W kazaniu tym Wostorgow postawił szereg pytań, które określił jako „straszne”. Zastanawiał się, co w nowej rzeczywistości społeczno-politycznej Rosji stanie się z dawną rosyjską bogobojnością, dokąd zmierza nowa Rosja i czy naród jej wybierze kierownictwo ludzi wierzących, czy może zwróci się ku „bezbożnym”. Trapiło go zatem to, czy w nowym ustroju naród rosyjski zachowa:

„poprzednie dążenie do poszukiwania sposobów realizacji zadań, celów i praw Królestwa Niebieskiego i Bożego, będzie rozpatrywać wszystko w świetle wyższej prawdy pod przewodnictwem Cerkwi Jezusa Chrystusa – czy zacznie myśleć jedynie o chlebie, pograżając się tylko w ziemskich troskach?”¹⁸.

Przyszłość, którą przewidywał Wostorgow, nie budziła w nim optymizmu. W kazaniu przytoczył on fragmenty z 16 rozdziału Ewangelii św. Jana, stawiając nacisk na frazę „Oto nadchodzi godzina, a nawet już nadeszła, że się rozproszycie, każdy w swoją stronę, a mnie zostawicie samego” (J 16,32). Słowa Chrystusa wypowiedziane w czasie Ostatniej Wieczerzy protojerej wykorzystał, by przeprowadzić paralelę między ofiarą Zbawiciela i tym, co, jego zdaniem, w nieunikniony sposób czekało

¹⁶ Ibidem, s. 2.

¹⁷ И. Восторгов, *Грех и пагуба страсти осуждения*, [w:] idem, *Полное собрание сочинений в 5-ти томах...*, op.cit., t. 3, s. 142.

¹⁸ И. Восторгов, *Распятие Родины* (*Слово в Великий Пяток перед Плащаницей*), [w:] idem, *Полное собрание сочинений в 5-ти томах...*, op.cit., t. 3, s. 19.

Rosję w najbliższym czasie – niechybnej, „niewinnej” śmierci Rosji z rąk motłochu, nie zdającego sobie sprawy z tego, co czyni. Metafora Rosji, która niczym Chrystus przed czekającą go Męką zostaje opuszczona i osamotniona, ale mimo to nie przestaje zmierzać do wypełnienia swej misji – złożenia siebie na ofiarę za innych, znów kierowała niewątpliwie odbiorcę ku znanej od czasów mnicha Filoteusza teorii Trzech Rzymów, z których dwa pierwsze przestały istnieć, ponieważ sprzeniewierzyły się prawdziwej wierze, trzeci – Moskwa – nadal trwa, a jego misją jest zachowanie czystej wiary prawosławnej do końca czasów.

W tym samym roku, 6 kwietnia, na spotkaniu z przedstawicielami Związku Ludzi Rosyjskich Wostorgow wygłosił mowę na otwarcie zjazdu tej organizacji w Moskwie. Tym razem był skoncentrowany na rosyjskiej przeszłości, przypominając o zasługach Rosji i jej cara – samodzierzcy w chrześcijańskim świecie w minionych wiekach, przypominając tym razem o ofierze złożonej przez kraj już wcześniej dla ocalenia innych:

„Rosja przetrwała tysiąc lat i w ciągu tego czasu, kierując się życiodajną ideą religijną, która dała sens jej istnieniu i przyniosła jej światowe przeznaczenie, wiele wniosła do światowego dobrobytu i ogólnoludzkiego szczęścia: złamała wschodnie barbarzyństwo, uratowała od zniszczenia cywilizację europejską, zasłoniwszy sobą, niczym męczennica napad dzikich hord, a zwyciężywszy te hordy, poprzez wielowiekowe parcie wszystkich sił narodowych, wyzwoliła Prawosławny Wschód, dławiąc niszczący potop muzułmańskiego fanatyzmu, dała możliwość zaistnienia politycznego niejednemu narodowi – tworząc Imperium, w którym znalazły dla siebie godziwe życie liczne plemiona, które wcześniej jedynie tępiły się nawzajem, w końcu na ogromnym terytorium, równym 1/6 części całego świata, w miarę swoich sił i możliwości, w niezwykle trudnych warunkach historycznych i geograficznych zaprowadziła porządek, przyniosła dobra kultury i pokojowe życie, oparte na chrześcijaństwie, które stało się istotą rosyjskiego ducha narodowego”¹⁹.

Światowemu przeznaczeniu Rosji poświęcił Wostorgow osobne kazanie, wygłoszone w święto Kazańskiej Ikony Matki Boskiej. Wyjaśniając sens obchodzonych uroczystości, duchowny przedstawił jednocześnie znaną historię pojawienia się na Rusi wiary prawosławnej, uwspółcześniając i pogłębiając niektóre elementy teorii Moskwy Trzeciego Rzymu. Podkreślił zatem, że Ruś przyjęła chrzest w czasach, kiedy zachód Europy już od wieków był chrześcijański. Zachód, niestety,

„pograżał się w mroku [...] ludzkiego mędrkowania i tworzonych zasad. Kościół Chrystusowy ulegał zeświecczeniu wskutek błędów papieży, którzy wyciągnęli rękę po

---

¹⁹ И. Восторгов, А.Г. Щербатов, *Речи о. И. Восторгова и кн. А.Г. Щербатова на Всероссийском съезде...*, оп. cit., ss. 12-13.

miecz i koronę, po blask ziemskiej władzy dawnego i dumnego Rzymu, coraz bardziej zmieniał się z Królestwa Bożego i Niebieskiego w królestwo ziemskie i ludzkie. Niezepsuta prawda wiary apostołskiej przechowała się na Wschodzie, w starym Bizancjum”²⁰.

Przyszedł jednak czas naporu muzułmanów i kraje prawosławnego Wschodu, takie jak Egipt, Syria, Palestyna, Mała Azja, Gruzja, Bułgaria i Serbia, traciły siły w walce z naporem niewiernych i w końcu uległy islamowi. Opowiadając o kolejach losu Rosji, która przyjęła chrześcijaństwo, Wostorgow dokonał ciekawego zabiegu – pokazał, że już od pierwszych chwil, gdy kraj stał się prawosławny, rozpoczął się pochód chrześcijaństwa na wszystkich jej krańcach, co było początkiem misji

„niesienia otrzymanego skarbu czystej i prawdziwej wiary mało znanemu Wschodowi i Północy Europy i jeszcze dalej do tajemniczych w tamtych czasach krajów Azji, walki z mrokami pogaństwa i rozprzestrzeniającego się muzułmaństwa, oświecania licznych dzikich plemion innych narodowości i przyłączania ich do uczestnictwa w Królestwie Bożym do życia wykształconej ludzkości”²¹.

Takie działania wyróżniły Ruś znacząco wśród innych chrześcijańskich krajów:

„Zaiste, było to jedyne w historii ludzkości największe *światowe* zadanie dane Świętej Rusi. Nasi przodkowie częściowo świadomie, częściowo podświadomie, instynktem duchowym pojęli ją i zaczęli realizować bezpośrednio od czasów świętego Włodzimierza Wielkiego”²².

Mamy tutaj zatem przesunięcie czasu realizacji misji Rosji do zarania rosyjskiego chrześcijaństwa i opowieść o wielkich triumfach rosyjskiego prawosławia od czasów Włodzimierza Chrzcziciela. Dokonując swoistej kondensacji czasowo-przestrzennej przedstawianych wydarzeń, Wostorgow zupełnie nie liczy się z faktami historycznymi, wymieniając w swoim kazaniu jako rosyjskie tereny, do których jeszcze na początku dwudziestego wieku jemu samemu, jako Wszechrosyjskiemu Misjonarzowi, wyznaczonemu przez Najświętszy Synod, przychodziło po wielokroć podróżować z zadaniem zapoznania ich mieszkańców z wiarą prawosławną. Prawda historyczna nie była jednak istotna dla protojereja Joanna, gdyż mitologizowanie rosyjskiej przeszłości służyć miało celom wyższym – obudzeniu dumy narodowej, podniesieniu Rosjan do walki w obronie wartości religijnych w obliczu szerzącego się niedowiarstwa oraz nastrojów rewolucyjnych w Rosji. Jako przewodnikowi du-

---

²⁰ И. Восторгов, *Мировое призвание России*, [w:] idem, *Полное собрание сочинений в 5-ти томах...*, op.cit., t. 3, ss. 241-242.

²¹ Ibidem, s. 242.

²² Ibidem.

chowemu, chodziło protojerejowi Joannowi o zaszczepienie we współbraciach przekonania o istnieniu religijnych wartości uniwersalnych oraz o tym, że hołdowano im od wieków na rosyjskiej ziemi – ziemi wielkiej i szerokiej, będącej prawdziwie prawosławnym imperium od pierwszych dni po przyjęciu chrztu.

W analizowanym kazaniu Wostorgow przemierza wraz ze swoimi słuchaczami kolejne wieki rosyjskiej historii, pokazując najbardziej newralgiczne jej momenty – niewolę tatarsko-mongolską, zdobycie w 1552 roku przez Rosjan Kazania, które otworzyć im miało drogę do Azji, napad Polaków-katolików na Moskwę i cudowne wypędzenie ich ze stolicy kraju, czas wojny z Francuzami, a w końcu wojnę rosyjsko-japońską, by na koniec wezwać Rosjan: „powstań w wierze i pobożności rosyjski narodzie, niech przenika Cię świadomość twojego przeznaczenia i znikną twoje nieszczenia i pokusy!”²³.

Jest jeszcze jeden ważny rys mitologizowania dziejów Rosji w twórczości oratorskiej ojca Joanna. Pokazuje on kraj jako niezwykle aktywny organizm państwowy, a przy tym całkowicie nieagresywny wobec poddawanych chrystianizacji nowo zdobytych terenów. U Wostorgowa nie ma mowy o sprzeciwie ludności tych obszarów wobec działań misyjnych. Co więcej, podbijane ludy nie są postrzegane jako ofiary polityki kolonizacyjnej. To Rosja z wizji Wostorgowa składa siebie na ołtarzu dziejowej misji.

Wostorgow przez wiele lat był misjonarzem, który w praktyce mógł obserwować ludy i kraje, w których głosił prawosławie. Co więcej, był nawet ekspertem od azjatyckiej części Rosji. Jego zadaniem jako synodalnego misjonarza i kaznodziei było nawracanie „pogańskiego Wschodu”, który znalazł się we władaniu Imperium Rosyjskiego²⁴. Trafiał więc zarówno do niechrześcijan, jak i tych, których prawosławni uważali za „sektantów” – do staroobrzędowców, baptystów, mołokanów i wielu innych wspólnot rozproszonych po Syberii i Dalekim Wschodzie, docierając do rejonów, takich jak Zabajkale, Kaukaz, Władywostok, działał w guberniach orenburskiej, tobolskiej, tomskiej, jenisejskiej, irkuckiej, jakuckiej, zabajkalskiej, władywostockiej, był na brzegach Oceanu Spokojnego. Jeździł także do Rosjan znajdujących się poza granicami kraju – w Japonii i w chińskim Charbinie, gdzie w 1910 roku zorganizował, między innymi, Bractwo Zmartwychwstania Chrystusa (Братство Воскресения Христова), którego jednym z zadań stała się opieka nad grobami poległych w Mandżurii żołnierzy²⁵. Ze swoimi naukami przekroczył granice imperium,

---

²³ Ibidem, s. 248.

²⁴ A. Freisen, *Building an Orthodox Empire: Archiprest Ioann Vostorgov and Russian missionary aspiration sin Asia*, „Canadian Slavonic Papers. Revue Canadienne des slavistes”, 2015, vol. 57, nr 1-2, s. 57.

²⁵ Anonim, *Священномученик Иоанн Восторгов*, [w:] *Азбука веры „Православная библиотека”*, https://azbyka.ru/otechnik/Ioann_Vostorgov/ [dostęp: 10.05.2018].

trafiając na tereny obce religijnie prawosławiu, takie jak Mandżuria, Chiny, Japonia, Korea²⁶. Trudno uwierzyć, iż nie spotykał się tam ze sprzeciwem i niechęcią jako przedstawiciel „obcego” wyznania, jednakże nie wspominał o tym w swoim nauczaniu, zapewne po to, by nie zakłócić wyidealizowanego obrazu Rosji – Świętej Rusi²⁷.

Ważną częścią aktywności Wostorgowa była publicystyka. Jego artykuły, ale także drukowane wersje kazań ukazywały się w prawosławnych pismach, takich jak: „Московские церковные ведомости”, „Церковность”, „Русская Земля”, „Верность”, „Миссионерское обозрение” i wielu innych. W przypadku trzech ostatnich miał udział także w ich wydawaniu²⁸. W ten sposób nauki, idee i mity szerzone przez duchownego docierały do szerokiego kręgu odbiorców.

Wostorgow nie ograniczał się jedynie do twórczości słownej, ale był zwolennikiem realnych działań i aktywności, które wzmocnią kraj, przeciwstawiają się czynnie niszczącemu go „wichrzycielom” i dadzą Rosjanom siłę do walki z ateistami, którzy chcą poderwać religijne fundamenty Rosji – Świętej Rusi. Dlatego był zdania, że należy wiele uwagi poświęcić intensywnej pracy pedagogicznej wśród młodzieży oraz robotników, dbałości zarówno o duchową, jak i fizyczną odnowę Rosjan, w tym ich trzeźwość. Te idee ze szczególnym zapałem realizował Rosyjski Związek Narodowy im. Michała Archanioła, którego, jak wspomniano wcześniej, Wostorgow był członkiem. W ramach realizacji zadań programowych członkowie Związku troszczyli się o ubogich, włączali się do walki z chorobami zakaźnymi, popierali także inicjatywy oświatowe. Związek organizował studenckie korporacje i kluby w rozmaitych Instytutach (Leśnym, Politechnicznym, Górniczym, Elektrotechnicznym), udzielał pomocy studentom oraz wydawał skierowane do nich czasopisma „Прямой путь”, „Вести студенческой жизни”, w których informowano o kierunkach działalności ruchu, publikowano szkice i fotografie profesorów-patriotów, propagowano ideały i wartości ważne dla życia akademickiego. Umiejętnie wykorzystywano nowe nurty i tendencje dla potrzeb patriotycznego wychowania. Ciekawostką jest to, że w 1909 roku podjęto próbę stworzenia pierwszego narodowego historycznego kinematografu pod przewodnictwem A. Wiazygina. Kiedy w początkach XX wieku w modę zaczęły wchodzić sport i gimnastyka, Związek zorganizował Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”. Popierał też rosyjskie rzemiosło. Starał się pielęgnować narodową dumę, przypominając o ważnych wydarzeniach historycznych i ich rocznicach. Historyczne jubileusze uświetniały książki wydawane w wielo-

---

²⁶ Zob. A. Freisen, *Building an Orthodox Empire...*, op.cit., ss. 56-57.

²⁷ Ibidem, s. 59 oraz A.H. Семенов, *Священномученик Иоанн (Восторгов) как проповедник и миссионер*, „Христианское чтение” 2017, nr 6, ss. 220-227.

²⁸ Zob. A. Freisen, *Building an Orthodox Empire...*, op.cit., s. 59.

tysięcznych nakładach, np. w stulecie bitwy pod Borodino (100 tys. egzemplarzy), na 300-lecie panowania dynastii Romanowów (200 tys. egzemplarzy)²⁹.

Niestety, granica między gorącym patriotyzmem a skrajnym nacjonalizmem u członków tej organizacji okazała się płynna. Wielu badaczy jest zdania, że Związek, podobnie jak i inne grupy głoszące idee narodowo-patriotyczne w tamtym czasie, przyczynił się do wzrostu antysemityzmu w przedrewolucyjnej Rosji³⁰.

Na początku XX wieku Wostorgow był przez swoich przeciwników z kręgów demokratycznych kojarzony głównie z tendencjami nacjonalistycznymi i z antysemityzmem wśród rosyjskiego duchowieństwa, bardziej niż z działalnością prospołeczną i patriotyczną³¹. Ostatecznie w 1912 roku Joann Wostorgow zrezygnował z pracy we wszystkich tego rodzaju organizacjach, czując się nimi rozczarowany³². Jednak nigdy w swojej działalności kaznodziejskiej nie zaprzestał przypominać Rosjanom o ich wyjątkowości i dziejowym przeznaczeniu. Nie przeszkodziły mu w tym nawet obie rewolucje 1917 roku. W tym czasie był proboszczem cerkwi Pokrowy P.B. (Wasyla Błogosławionego) na Placu Czerwonym. Tam też głosił płomienne kazania, krytykujące „wichrzycieli”, porywających się na monarchię w Rosji i wzywające do wzmocnienia rosyjskiego ducha. Nie przestawał wzywać Rosjan do opamiętania się i odejścia od nowych idei godzących we władzę cara i tradycyjne religijne wartości. W jego wystąpieniach coraz wyraźniej przebrzmiewało przekonanie, iż *Ciężkie przecucia* z roku 1904 i męczeństwo Rosji stają się rzeczywistością.

W roku 1918 Wostorgow był jeszcze stosunkowo młodym duchownym – miał 54 lata, owdowiał i całkowicie pochłonęła go praca duszpasterska. Poglądy przeciwko ateistom, socjalistom i rewolucjonistom głosił bardzo otwarcie, czym zadziwił nawet swoich przeciwników. Aresztowany za kontrewolucyjną działalność przez bolszewików wiosną wspomnianego roku, Wostorgow został skazany na śmierć. Podobno, stojąc już nad wykopaną mogiłą, do której kaci mieli wrzucić po egzekucji wszystkich aresztantów, Wostorgow poprosił oprawców, by pozwolono skazańcom po raz ostatni pomodlić się. Po skończonej modlitwie współwięźniowie mieli podchodzić do protojereja po błogosławieństwo, którego ten im udzielał całkowicie spokojnie.

---

²⁹ Zob. А.Д. Степанов, *Русский народный союз имени Архангела Михаила*, [w:] *Черная сотня. Историческая энциклопедия*, zebrał А.Д. Степанов, А.А. Иванов, Moskwa, Институт русской цивилизации, 2008, ss. 454-461.

³⁰ Bardzo wiele mówiono o Związku Michała Archaniola, między innymi przy okazji najgłośniejszego prawnego procesu przedrewolucyjnej Rosji – sprawy Mendela Bejlisa, oskarżonego w 1912 roku o zorganizowanie rytualnego morderstwa 12-letniego chrześcijańskiego chłopca, Andrieja Juszczyńskiego.

³¹ Postawę Wostorgowa krytykował Nikołaj Durnowo. Zarzuty przeciw niemu przedstawił w publikacji: Н. Дурново, *Протоиерей Иоанн Восторгов и его политическая деятельность*, Moskwa, b.wyd., 1908.

³² Zob. А. Гумеров., М. Жури́нская, *Патерик новоканонизированных святых...*, op.cit., s. 191.

Zabity strzałem w tył głowy, Wostorgow spoczął w zbiorowej mogile. Wierni prawosławni przez całe dziesięciolecia byli przekonani, że powinien być on zaliczony do grona męczenników, którzy oddali życie w walce z bolszewikami. Potwierdził to osiemdziesiąt dwa lata po jego śmierci – w sierpniu 2000 roku – Jubileuszowy Sobór Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, który oficjalnie zaliczył protojereja Joannę Wostorgowa w poczet nowych męczenników i wyznawców rosyjskich³³.

Literatura

- Cierniak U., *Joann Wostorgow (1863-1918) i rosyjscy czarnosecińcy wobec socjalizmu i rewolucji*, [w:] *O wolność i sprawiedliwość. Chrześcijańska Europa – między wiarą i rewolucją*, red. U. Cierniak, N. Morawiec i A. Bańczyk, Częstochowa, Instytut Filologii Obcych, 2018, ss. 205-220.
- Freisen A., *Building an Orthodox Empire: Archiprest Ioann Vostorgov and Russian missionary aspiration sin Asia*, „Canadian Slavonic Papers. Revue Canadienne des Slavistes” 2015, vol. 57, nr 1-2.
- Strickland J. *The Making of Holy Russia: The Orthodox Church and Russian Nationalism before the Revolution*, Jordanville, New York, Holy Trinity Publications, 2013.
- Аноним, *Священномученик Иоанн Восторгов*, [w:] *Азбука веры „Православная библиотека”*, https://azbyka.ru/otechnik/Ioann_Vostorgov/ [dostęp: 10.05.2018].
- Восторгов И., *Доброе слово православно-русскому народу по поводу современных событий*, Москва, Университетская типография, 1907.
- Восторгов И., *Пастырский голос во дни смуты: Проповеди и статьи, помещенные в Московских ведомостях и журнале „Церковность” в 1917 г*, wyd. 1, Москва, Русская Печатня, 1917.
- Восторгов И., *Полное собрание сочинений в 5-ти томах*, t. 1-5, Москва, Издательство „Царское Дело”, 1913-1916 (reprint: Санкт-Петербург 1995).
- Восторгов И., Гумеров А., *Правда веры и жизни: Житие и труды священномученика протоиерея Иоанна Восторгова*, Москва, Изд-во Сретенского монастыря, 2004.

---

³³ А. Гумеров, М. Журина, *Патерик новоканонизированных святых: священномученик Петр (Зверев), священномученик протоиерей Иоанн Восторгов*, „Альфа и Омега” 2003, nr 1(35), ss. 182-199.

- Восторгов И., *Вопросы религии и православия в современной великой войне (Сборник речей и поучений)*, Москва 1915.
- Восторгов И., Щербатов А.Г., *Речи о. И. Восторгова и кн. А.Г. Щербатова на Всероссийском съезде русских людей 6-го апреля 1906 г. в Москве*, Москва, Университетская типография, 1906.
- Гумеров А., Журинская М., *Патерик новоканонизированных святых: священномученик Петр (Зверев), священномученик протоиерей Иоанн Восторгов, „Альфа и Омега”* 2003, nr 1(35), ss. 174-199.
- Дурново Н., *Протоиерей Иоанн Восторгов и его политическая деятельность*, Москва, б. wyd., 1908.
- Рогозный П.Г., *Церковная революция 1917 года (Высшее духовенство Российской Церкви в борьбе за власть в епархиях после Февральской революции)*, Санкт-Петербург, Лики России, 2008.
- Семенюк А.Н., *Священномученик Иоанн (Восторгов) как проповедник и миссионер*, „Христианское чтение” 2017, nr 6, ss. 220-227.
- Церковь и демократия*, zebra. Я. Шипов, Москва, Издательство „Отчий дом”, 1996.
- Черная сотня. Историческая энциклопедия*, zebra. А.Д. Степанов, А.А. Иванов, Москва, Институт русской цивилизации, 2008.

References

- Anonymus, *Sviashchennomuchenik Ioann Vostorgov* [The martyr Ioann Vostorgov], [in:] *Azbuka very „Pravoslavnaia biblioteka”* [The alphabet of faith “Orthodox Library”], Available at: https://azbyka.ru/otechnik/Ioann_Vostorgov/ [accessed: 10.05.2018].
- Chernaia sotnia. Istoricheskaja entsiklopediia* [The Black Hundred. Historical encyclopedia], coll. A.D. Stepanov, A.A. Ivanov, Moskva, Institut russkoi tsivilizatsii, 2008.
- Cierniak U., *Joann Wostorgow (1863-1918) i rosyjscy czarnosecińcy wobec socjalizmu i rewolucji* [Ioann Vostorgov and the Russian “Black Hundred” on socialism and revolution], [in:] U. Cierniak, N. Morawiec and A. Bańczyk (Eds.), *O wolność i sprawiedliwość. Chrześcijańska Europa – między wiarą i rewolucją* [For the freedom and justice. Christian Europe between faith and revolution], Częstochowa, Instytut Filologii Obcych, 2018, pp. 205-220.
- Durnovo N., *Protoierei Ioann Vostorgov i ego politicheskaja deiatel'nost'* [Archpriest Ioann Vostorgov and his political activity], Moskva, n.ed., 1908.

- Freisen A. *Building an Orthodox Empire: Archpriest Ioann Vostorgov and Russian missionary aspirations in Asia*, "Canadian Slavonic Papers. Revue Canadienne des Slavistes" 2015, vol. 57, no 1-2.
- Gumerov A., Zhurinskaia M., *Paterik novokanonizirovannykh sviatykh: sviashchennomuchenik Petr (Zverev); sviashchennomuchenik Ioann Vostorgov* [Paterik of the New Saints: The martyr Petr Zverev and the martyr Ioann Vostorgov], "Al'fa i Omega" 2003, no. 1 (35), pp. 174-199.
- Rogoznyi P.G., *Tserkovnaia revoliutsiia 1917 goda. (Vysshee dukhovenstvo Rossiiskoi Tserkvi v bor'be za vlast' v eparkhiakh posle Fevral'skoi revoliutsii)*, [The Church Revolution of 1917. (The highest clergy of the Russian Church in the struggle for power in the dioceses after the February Revolution)], Sankt-Peterburg, Liki Rossii, 2008.
- Semeniuk A.N., *Sviashchennomuchenik Ioann (Vostorgov) kak propovednik i missioner* [The martyr Ioann (Vostorgov) as a preacher and missionary], "Khristianskoe chtenie" [Christian Reading] 2017, no. 6, pp. 220-227.
- Shipov Ia. (ed.), *Tserkov' i demokratiia* [The Orthodox Church and democracy], Moscow, Izdatel'stvo "Otchii dom", 1996.
- Strickland J., *The Making of Holy Russia: The Orthodox Church and Russian nationalism before the Revolution*, Jordanville, New York, Holy Trinity Publications, 2013.
- Vostorgov I., *Pastyrskii golos vo dni smuty: Propovedi i stat'i, pomeshchennye v Moskovskikh vedomostiakh i zhurnale "Tserkovnost'" v 1917 g.*, [Pastoral voice in the days of tumult. Sermons and articles in "Moskovskie Vedomosti" and in the journal "Tserkovnost'" in 1917], ed. 1, Moscow, Russkaia Pechatnia, 1917.
- Vostorgov I., *Patrioticheskie soiuzy i ikh otnoshenie k religii. Rech', proiznesennaia na Patrioticheskom vechere 8 ianvaria 1907 goda* [Patriotic unions and their relationship to religion. The speech delivered at a Patriotic Evening event, January 8, 1907], Moscow, Vernost', 1907.
- Vostorgov I., prot., *Polnoe sobranie sochinenii v 5-ti tomakh* [The complete works in 5 volumes], vol. 1-5, Moscow, Izdatel'stvo "Tsarskoe Delo", 1913-1916; (reprint edition Saint Peterbourg 1995).
- Vostorgov I., Gumerov A. *Pravda very i zhizni: Zhitie i trudy sviashchennomuchenika protoiereia Ioanna Vostorgova* [The truth of faith and life. The life and the works of martyr archpriest Ioann Vostorgov], Moscow, Izd-vo Sretenskogo monastyria, 2004.
- Vostorgov I., *Voprosy religii i pravoslaviia v sovremennoi velikoi voine. (Sbornik rechei i pouchenii)* [The questions of religion and orthodoxy in the contemporary war. (A collection of sermons and teachings)], Moscow 1915.

- Vostorgov I., prot. *Dobroe slovo pravoslavno-russkomu narodu po povodu sovremennykh sobytii* [The good word to the Orthodox Russians about the current events], Moskva, Universitetskaia tipografia, 1907.
- Vostorgov I., Shcherbatov A.G., *Rechii o. I. Vostorgova i kn. A.G. Shcherbatova na Vserossiiskom s'ezde russkikh liudei 6-go apreliia 1906 g. v Moskve* [The speeches of I. Vostorgov and the Prince A.G. Shcherbatov at the All-Russians Congress of Russian People 6th of April 1906 in Moscow], Moscow, Universitetskaia tipografia, 1906.

